

РОЗДІЛ VI. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ, СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ОНОМАСТИКА Й ТЕРМІНОЛОГІЯ:
АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, КАТЕГОРІЇ ТА АСПЕКТИ

Наталія Клименко

УДК 811.161.2*28-13

ДІАЛЕКТНІ ТЕКСТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИ
ТА СУЧАСНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК ДОНЕЧЧИНИ

У статті наголошено на актуальності записування, систематизації й публікації діалектних текстів як важливого джерела вивчення генези й сучасного стану східностепових говірок. Наведено зразки зв'язного мовлення, що дають уявлення про найважливіші риси новостворених донецьких говірок на всіх структурних рівнях у тому вигляді, у якому вони збереглися на початку ХХІ століття, та становлять основу Хрестоматії українських говірок Донеччини. Проаналізовано особливості текстографічної бази східностепових говірок, уміщеної в Хрестоматії.

Ключові слова: говірка, діалектний текст, хрестоматія говорів, східностепові українські говірки, діалектна риса, транскрипція.

Українські східностепові говірки належать до новостворених говірок південно-східного наріччя й виникли внаслідок пізнього заселення й дозаселення українських земель, яке найбільш інтенсивно відбувалося у XVIII–XIX ст. Більшість переселенців були носіями говірок південно-східного наріччя (середньонадніпрянських, нижньонадніпрянських, слобожанських), але важливу роль відіграли й представники північного (східнополіських говірок) та південно-західного наріччя (подільських, пізніше – лемківських і бойківських говірок). Залишили свій відбиток у мовній структурі говірок Донеччини й носії інших слов'янських та неслов'янських мов (росіяни, поляки, болгары, серби, молдавани і волохи, греки, німці, євреї, цигани та ін.) (Omelchenko, Klumenko 3).

Часова нерівномірність заселення Донецького краю також вплинула на формування новостворених східностепових говірок. Так, українці починають заселяти Північне Приазов'я вже в XVI – на початку XVII ст., коли з'являються окремі сторожі, що згодом переростають у козацькі зимівники, а потім у села. Наприкінці XVII – початку XVIII ст. активувалося заселення Слобідської України, а відповідно й півночі теперішньої Донецької області переселенцями з Правобережної України. У цей час донські козаки також починають заселяти північні райони сучасної Донеччини. Крім того, у середині XVIII ст. тут оселяються серби, волохи. А наприкінці XVIII ст., після зруйнування Запорізької Січі, можна говорити про масове заселення Донеччини вихідцями з Лівобережної України (Полтавщини, Чернігівщини, Слобожанщини). На територію сучасної Донецької області переселяють кримських греків та росіян з центральних губерній імперії. У період з кінця XVIII ст. до кінця XIX ст. на території Донеччини виникають німецькі колонії. Носії говірок південно-західного наріччя в основному з'являються вже у середині XX ст. (Kabuzan; Pirko; Froliak, «Ukrainiski skhidnosterovi hovirky Donechchynu» 50–80).

Вищенаведені матеріали дають підстави твердити, що «новостворений діалектний континуум відзначається такою рисою, як гетерогенність, що впливає із часової і просторової нерівномірності заселення регіону вихідцями з територій поширення різних діалектів української мови, а також носіїв інших мов» (Froliak, «Typolohiia ukrainskykh hovirok» 81).

Ця частина українського діалектного континууму цікава для дослідників ще й тим, що є неоднорідною у діалектному відношенні. Так, говірки на півночі Донецької області є перехідною зоною між слобожанськими та східностеповими говірками. У зв'язку з цим діалектні тексти можуть переконливо продемонструвати специфіку говірок цієї контактної зони.

Важливо з'ясувати особливості формування й розвитку новостворених українських говірок Донецької області, зафіксувати й проаналізувати їх сучасний стан, що видається неможливим без надійної діалектної текстографічної бази. Отже, актуальність такої роботи не викликає сумніву.

Чимало інформації про східностепові говірки вже зібрано діалектологами кількох поколінь. Аналізу діалектних рис донецьких говірок на різних мовних рівнях присвячено роботи З. Л. Омельченко, Л. Д. Фроляк, Н. Б. Клименко, В. О. Дворянкін, Н. П. Сіденко, В. Ю. Дроботенко, М. С. Кушмет, Н. Г. Загнітко та ін. дослідників. У більшості з них наявні зразки зв'язних текстів, що відображають мовні особливості окремих східностепових говірок. Так, у монографії М. С. Кушмет-Бодаммер «Діалектологічний портрет Донеччини: кінець 2014 р. (сільськогосподарська лексика)» (Kushmet-Bodammer 248–256) подано зразки зв'язних текстів східностепових говірок, присвячених сільськогосподарській тематиці.

У монографії Л. Д. Фроляк «Українські східностепові говірки Донеччини» (Froliak, «Ukrainiski skhidnosterovi hovirky Donechchynu») на надійному фактичному матеріалі, що також є зв'язними текстами, синтезовано свідчення про поширення, типологію українських східностепових говірок та умови їхнього розвитку на території пізнього заселення, докладно проаналізовано особливості фонетичної системи говірок зазначеного діалектного масиву.

Однак, «при незаперечній інформативності атласів та монографічних описів говірок кожен із цих типів праць має свої завдання, а відтак, – і певні обмеження щодо обсягу і характеру залучуваного матеріалу. Ці обмеження зневиразняють цілісні образи говірок як комунікативних систем. Неповноту свідчень описових та лінгвогеографічних праць значною мірою компенсують діалектні тексти, які є наближенням до фотографічного відтворення не лише окремих звуків (resp. звукотипів), словоформ, а й послідовності розгортання тексту як цілості у мовленнєвому потоці» (Нрытсенко, «Тексты уак dzherelo doslidzhennia» 8).

Наразі чи не найважливішим видається збереження найповнішої за обсягом інформації про східноstepові українські говірки, доки вони не зазнали глибинних структурних перетворень унаслідок не тільки інтенсивної міждіалектної взаємодії, а й через бойові дії, що охопили з 2014 року частину Донецької області. Згодом це уможливило б підготовку докладних описів зазначених новостворених діалектних систем.

Емпірична база діалектології впродовж останніх років збагатилася чималою кількістю збірників діалектних текстів, що відображають діалектне мовлення всіх українських наріч: «Говірки Чорнобильської зони», («Novirky Chornobylyskoi zony»), Н. М. Глібчук «Українські говірки південно-західного наріччя», («Ukrainski hovirky pivdenno-zakhidnoho narichchia»), «Українські східнослобожанські говірки: сучасні діалектні тексти», («Ukrainski skhidnoslobozhanski hovirky»), «Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів – з додатком CD «Говірки Черкащини», («Novirky Cherkashchynu») та ін. Докладний аналіз цих праць наявний у роботах Г. Л. Аркушина (Arkushyn), Г. І. Гримашевич (Hrymashevych) та ін. Східноstepові говірки дотепер залишаються недостатньо представленими текстологічно. Чи не першою окремою публікацією зв'язних текстів, записаних у 90-х рр. ХХ ст. у населених пунктах Донеччини та сусідніх областей, став науково-навчальний посібник «Східноstepові українські говірки» («Skhidnostepovi ukrainski hovirky»), виданий викладачами Донецького державного університету (нині – Донецького національного університету ім. Василя Стуса) за загальною редакцією професора А. П. Загнітка. Відтоді кафедра української мови ДонДУ (згодом кафедра української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету, нині – кафедра загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології ДонНУ ім. Василя Стуса) розпочала масштабну роботу щодо записування, розшифровки та опрацювання діалектних текстів, які відображали б мовні особливості українських східноstepових говірок, та створення Хрестоматії українських говірок Донеччини.

Робота над Хрестоматією передбачала виконання таких завдань: створити сітку населених пунктів, запис говірок яких був обов'язковим з огляду на вже наявні на той час дослідження східноstepових говірок; зробити аудіозаписи зв'язного діалектного мовлення Донеччини, розшифрувати тексти спрощеною фонетичною транскрипцією, подати найбільш інформативні уривки, які передають найтиповіші риси обстежуваних говірок.

На сьогодні можна говорити про завершення першого етапу роботи над формуванням збірника діалектних текстів новостворених східноstepових говірок – Хрестоматії українських говірок Донеччини. Така Хрестоматія містить близько 14 д. арк. діалектних текстів, що дають уявлення про найважливіші риси новостворених донецьких говірок на всіх структурних рівнях у тому вигляді, у якому вони збереглися наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Хрестоматія містить діалектні матеріали, що відображають риси сучасного діалектного мовлення Донеччини, є зразком новостворених українських говірок, евристично цінних для дослідження української діалектної мови в цілому.

Упорядники Хрестоматії прагнули насамперед відтворити мовні образи східноstepових говірок, розташованих на території всієї Донецької області. Отже, метою роботи над Хрестоматією стала фіксація особливостей живого українського мовлення східноstepових говірок однотипних та різних за материнськими діалектними основами, що в умовах індустріалізованого Донбасу збереглися й активно функціонують у селах, невеликих містах та на околицях великих міст. У цій статті спробуємо викласти, як через діалектний текст можна простежити не тільки збереження показників генези українських східноstepових говірок на різних мовних рівнях, а й проаналізувати динаміку новостворених говірок та, загалом, наявність і активне функціонування українських говірок у межах Донецької області.

Тексти, записані в українських говірках Донеччини, що є континуантами південно-східних материнських говірок (середньонаддніпрянських, нижньонаддніпрянських та слобожанських), безперечно, становлять основу всього складу Хрестоматії. Наприклад:

ми не^е закри^ева́ли / у нас садок був ве^лліки^й / ду́же ве^лліки^й був / йа́г'ід бу́ло бага́то / йа́блук бу́ло бага́то / слив бу́ло бага́то / райка бу́ла у нас / ви́шин'а / р'а́сно / др'і́бне́н'ка та́ка / ми все суши́ли і кампо́т вари́ли / хот' узва́р / вари́ли із суше́ного / не^е бу́л'о в нас н'і ба́нок / не^е бу́л'о н'ічо́го / все в нас су́шка бу́ла / а йак лі́шин'е бу́л'о / ми носі́ли в Бага́тир' продава́ли / м'ін'али на пше^нни́ц'у в грék'ів / а то^д'і возі́ли на Прóхоровку / йа дв'і цабе́рки на коромисл'і / а ма́мка дв'і цабе́рки в м'ішка́х / і ото́ че́рез мо́ст'ік аж на Прóхоровку // Гороши́кі / Мате^нни́чки / Оно́пки / ус'і ви^ехо́ди'мо / там маши́ни йі́хали / ото́ маши́ни п'і́дби^ера́ли / а йа ве^рта́лас' назáд / мо́ст'ік був че^ре́з р'і́чку і ото́ ми / йа носі́ла / а вже йак авто́буси по́йаві́лис' / то^д'і вже авто́буси за́гружа́ють' звéчора / у Кра́йан'ів бага́то бага́то бу́ло садк'ів і йа́г'ід / бу́л'о звéчора за́гружа́ють' / а то^д'і йі́дут' і ото́ прода́ють' на база́р'і // (записано в с. Олексі́вка Великоновосі́лківського району Донецької області від Багмет Галини Іванівни, 1936 р. н., освіта – 7 класів, працювала в колоспі на різних роботах);

в'іте^р бува́йє р'і́зний / бу́р'а / урага́н / смерч / ма́ма ме^н'і ро^зпо^в'іда́ла / смерч / це в'іте^р / йакі́й зд'і́йма́є із зе^мл'і сухосто́й / ліс'т'а с ку́курузін'ам п'і́дн'іма́є ви́соко в не́бо / і крúте^м / вона ме^н'і при^ека́зувала / йі́сл'і т'і́л'к'е ти ба́чи'ш / шо дес' і́зда́ле^м'ку смерч оу́ей при^ебли^ж'а́йе^ц'а / хова́йс'а / тошо в'ін

отрицят'ел'но на здоров'я л'удини впливає // Ванга / вона чи попала в оцей смерч / і тоді вона осл'іпла / і глаза ж забіло / і вона після того ж стала провидицею / ну / не знай / оці віхор' / у народ'і чогос' їх бо'йці':а / і попере'дждайут' / ми шч'е малими були / у нас же с'ім'я була велика / шесте'ро було д'іток / і було мама то так при'казує / гл'ад'ім' / іде на роб'оту в колхоз'і кáже / гл'ад'ім' же ш / йесл'і віхор' / ілі шо / так ви ж ховайте'с'а / а ураган / це вже такий сил'ний в'іте'р / йакій пр'ам де'р'ева ламáє / до того з великою силою в'ін іде зв'ідк'іл'ас' / і оц'е так / особли'во л'ітом / йак не'має до'во дошч'ів / а тоді вдруг небо зат'агує'ц':а хма'рами / пр'ам ч'орн'іє / ти да'же очіма / простім не'озброє'ним ба'чиш / йак воно насува'є'ц':а / пр'ам хова'є'с'а / а тоді вже в в'ікна д'івис'а / пр'ам де'р'ева вале' / с такою силою оц'е проносі'ц':а оц'ей ураган' / а бува'є шч'е сухі' в'іте'р / так і назива'є'ц':а сухов'і' / сухов'і' ви'с'ушує з'емл'у / і в'ін зри'ва'є в'єрх'у частіну зе'мл'і / ну / тот / огоро'ди / оц'е все / і утво'р'у'ю'ц':а ніл'н'і б'ур'і / йа пам'ята'ю / це дес' у се'м'іде'с'ати'х роках / тоді казали' у нас у се'л'і / шо в'ітрі при'йшли в'ітк'іл'ас' іс Куба'н'і чи шо / зв'іт':іл'á / дув в'іте'р / так ус'е кругом / йа в б'ібл'іот'ек'і робила / так пр'ам ус'і кни'жкі запи'лило / у ка'жну тр'єшч'інку / у ка'жну шч'ілочку / о / не' можна було вийти надв'ір / заси'пало о'ч'і / оц'е такий / пр'ам зри'ва'є в'ін в'єрх'н'ій шар зе'мл'і і таска'є / було д'уже не'при'ятно / оц'е йа пам'ата'ю таке // (записано в с. Некременне Олександрівського району Донецької області від Шевченко Тетяни Андріївни, 1927 р. н., закінчила 7 кл., працювала в колгоспі).

Причому такі тексти, уміщені в Хрестоматії, необов'язково записані в селах чи селищах, а й у невеликих містах та на околицях великих міст Донецької області, що підтверджує факт функціонування української діалектної мови на всій території Донеччини. Порівняймо:

ну а С'іл'ідовка / йа не' знай / коли вона заси'л'алас' / йа т'іки знай / шо тоді р'ічка ж була хороша / ото' було б'ігає'мо іс сап'єткою ве'сн'ою / одне з грабл'ами з де'ре'війаними / д'руге с сап'єткою / р'івчак був не'ши'рокий / такий мэтра п'ітора' / отут у нас р'ів / ну а бра'ло воно початок отуто'во в нас / де за'раз'є шáхта Кор'оч:енка / а отáмо д'ругий рука'в / і за'раз отáм Ми'хáйл'івс'кий ст'ік'іє / колхоз'ний / так там ото' в'іт':іл'á / де д'ругий рука'в / там ми по р'івч'ак'у ловили рибу / йакá була рибка / буби'р'і / караси'ки / й ото' п'іде'чи / ойві'с'а / в'ідо'ро при'тасу'є'и тих буби'рч'ік'ів / раки водили'с' / а те'п'єр же' ж ба'чиш / н'і р'івчакá / н'і ра'ків / н'і риби / ото' / шо остáло'с' по Сол'он'і' / і то'же ж ба'чиш / йак'і ставкі / зе'л'єни'ми поробили'с' / од шáхти / поробили' ц'і од'сто'ійники / за'гадили вес' низ / оц'е тоб'і' й ус'є / а тоді ми шч'е ловили рибу / й ото' / йак ве'сн'á / ми / паи'ов рибу ловит' б'іго'м // (записано в м. Селидове в липні 1998 року від Ткаченко Олександрі Сергіївни, 1922 р. н., освіта – середня, працювала зоотехніком);

у п'атна'ц':ат' р'ок'ів йа зак'інчи'ла с'ім' клáс'ів / і п'ішла в'ітис'а на к'урси кр'ойки / шч'єт':á / к'урси були плáтнєми / в'ічлáс'а йа п'ітора' р'оки / по'т'ім об'шивáла се'стри'чок / і ма'м'і шила / і соб'і все шила / йа п'іс'л'á зак'інче'н':а шк'оли д'умала по'йхат' в'ітис'а у т'єхн'ікум спор'тивний / д'уже м'єн'і нра'вилос'а / спор'тивна йа вс'ігдá була / на соре'внува'н':ах вс'ігдá поб'іждáла / це ми'н'і д'уже нра'вилос' / і спод'обалос'а в'ітис'а / і в'ін ус'є ми'н'і нат'акáє / шч'об йа п'ішла уч'итис'а в спорт / та ма'ма і тáто ми'не не' пусти'ли / бо ми'н'і шч'є не' було п'атна'ц':ати р'ок'ів / вони побойáлис' пуска'т' в д'ругий г'оро'д / ну йа вс'о рав'но д'уже вд'áчна ма'м'і / шч'о вона застáви'ла в'ітис'а шити / це ми'н'і при'годило'с' на все моє жит':á // в ш'існа'ц':ат' р'ок'ів йа п'ішла пра'ц'увáт' на шáхту / в ко'нт'о'ру / була розси'л'но'ю / а че'ре'з р'ік ми'не поста'вили в ном'іро'вку / п'іт'и'ч'итувáла до'бичу уг'іл':а / а так йак йа шч'є була не'повнол'іт'н'á / то ми'н'і дали в'ітп'устку / бе'скош'то'вну пут'овку в дом о'д:иха у Слов'ано'г'ор'ск / це був м'ій п'єр'ший вийзд з Мак'і'ївки // (записано в м. Макіївка Донецької області від Горбань Галини Петрівни, 1939 р. н., освіта – 7 кл. школи, працювала в колгоспі, на шахті);

йакшч'о боли'т' голова / тр'єба при'клáсти ліст'а св'єжой ка'пусти / мел'іса то'же в'ід голо'вної бо'лі' // йакшч'о пор'єзав'с'а / кров спи'н'áют' оц'єт і нас'ін':а ліпи // при мало'кр'ов'і'ї потри'бл'áют' м'ясо кур'інойє і кон'йáк з молоко'м / молоко' ж:овткáми // а от коли унутр'і боли'т' / то тр'єба при'гот'овит' по-д'руго'му / от н'утри'н:их забол'єва'н'і' бе'р'єш стакáн со'ку ало'є / д'єв'ят' ли'мон'ів / ли'мони помол'от' на м'ясо'руб'ц'і / п'івл'ітра кон'йáкá / шо рáн'ше був за вос'імна'ц':ат' рубл'ів / ме'ду чоти'ри'ста грам і шк'орки йаїче'к / чоти'р'і шту'ки / все злит' і поста'вит' на одну' ни'д'іл'у / і піти п'єре'д йідо'ї за п'івчáсá по столо'вой ло'жки три раз'і в ден' // а ц'á маз' од ри'де'кул'іта / тр'єба вз'áти одін б'ілок / ло'жку ск'іп'ітáр'у / все це д'уже до'бре не'ре'м'ішат' і нама'зат' тр'áпочку і положи'т' на бол'не м'єсто / р'оби'ц':а п'ят' раз'ів / де'р'жáт' / ск'іл'ки вд'єр'жш'и / а во'б'шч'є двáц':ат' ми'н'ут // (записано в м. Торез Донецької області від Кулак Галини Петрівни, 1934 р. н.).

До Хрестоматії увійшли тексти, що передають особливості «акаючих» говірок Донеччини переважно з північноукраїнською діалектною основою. Наприклад:

про'п'ол'іс ба'гато в'ід чо'го по'мага'є / і в'ід бронх'ів настáйу'юмо / тіл'ки в'ін раство'р'áє'ц':а не' в во'д'і / а в'ін раство'р'áє'ц':а д'уже гáрно на сп'ірт'у / на ап'т'єчному сп'ірт'у / ми бе'р'ємо ап'т'єчний сп'ірт' / в'ід бронх'ів / від йáзви жи'л'удка і так ба'гато хто / шч'є при'н'імає / гáйма'рит в'ін л'іку'є / а ме'д жи'л'но' кáждой ден' ш'істи / йакшч'о мо'ло'кá не'має / то те'пло'ю во'д'ю'ю поста'вити / йес'л'і це св'і'ї ме'д / то йог'о ба'жано употр'ібл'áт' одін раз в ден' обов'язко'во // (записано в с. Гришине Покровського району Донецької області від Булавіної Раїси Артемівни, 1941 р. н., освіта – середня, працювала в колгоспі);

о'н'і во'р'у'ю'т' бо'л'ши'нство' о'с'ін':у / от ко'дá пре'краш'áє'ц':а вз'áтка / йесл'і йес'т' по'б'ітшиє пч'облі / náч'іт' єто вже напад'єн'іє / náч'іт' во'р'овки зал'ізли до пч'ол / náч'іт' йá пр'ін'іма'ю тут р'єшáюшч'іє м'єри // йесл'і во'дá пр'оста не' помага'є / náч'іт' náда в'єчором ву'л'ік с того м'єста уб'іра'т' / náч'іт' об'áзат'ел'но закри'ва'й / і рой ц'єй пч'ол / отáк л'іта'ю'т' / ото' во'д'ю'ю бр'ізга'єш і ná ноч' náда

хо^ават' вўл'ік вобшч'є / і по^атóm на дрўгий ден' / нáч'іт' у дрўгому м'іс'ц'і дєржи^єш закрїтий / в'с'о / по^акá нє^н спасєш от во^арòвки // (записано в с. Новопавлівка Покровського району Донецької області від Ковальова Олександра Микитовича, 1930 р. н., освіта середня, працював у колгоспі).

До Хрестоматії українських говірок Донеччини увійшли розшифровані записи з майже зруйнованих унаслідок бойових дій населених пунктів (м. Красногорівка та с. Старомихайлівка Мар'їнського району, м. Мар'їнка, с. Первомайське та с. Верхньоторецьке Ясинуватського району, с. Широкіне Новоазовського району), а також записи говірок, розташованих на окупованих територіях Донецької області (с. Успенівка, смт Копані, с. Благодатне, с. Артемівка Амвросіївського району; с. Роздольне, с. Осикове Старобешівського району; с. Самсонове Тельманівського району, с. Вільховчик, с. Степанівка с. Дмитрівка Шахтарського району м. Горез, м. Дебальцеве, с. Седово-Василівка Новоазовського району, м. Макіївка, с. Оленівка м. Єнакієвого, с. Троїцько-Харцизьке м. Харцизька) та ін.

Воєнні дії спричинили значні міграційні рухи на обстежуваній території, що неминуче призведе до змін у мовній структурі східностепових говірок. Крім того, на окупованих територіях українські говірки постійно перебувають під загрозою знищення. Тому деякі тексти, які увійшли до Хрестоматії українських говірок Донеччини, можна вважати раритетними, оскільки вони відображають різновиди української діалектної мови, вільне функціонування якої сьогодні в окупованій частині Донецької області є практично неможливим. Видається особливо актуальним нині якнайповніше передати записи східностепових говірок Донеччини в тому вигляді, у якому вони активно функціонували до початку воєнного конфлікту на Сході України.

Упорядники Хрестоматії орієнтувалися на такі зразки діалектного мовлення, які репрезентують його традиційний шар (записи зроблено в основному від людей старшого віку, переважно з початковою або неповною середньою освітою, які прожили все життя в одному населеному пункті й надовго нікуди не виїжджали). Наведені тексти супроводжуються паспортизацією, що охоплює такі дані про інформанта, як: прізвище, ім'я по батькові, рік народження, освіта, ким працював. Через те, що всі паперові записи залишилися в окупованому Донецьку і вдалося вивезти тільки електронні носії, тобто через неможливість уточнити паспортизацію деяких записів, зроблених раніше, інформація про окремих респондентів є частково або й повністю втраченою. Тому паспортизація деяких текстів Хрестоматії українських говірок Донеччини є неповною.

Для збереження «різнобарвності звукової панорами обстежуваної говірки» («Новоу української мову» 5) тексти Хрестоматії не схематизовано, вияви тих чи інших фонем не втиснуті в певні межі, а тому наявні випадки, коли в мовленні одного інформанта одну й ту саму фонему в ідентичних фонетичних умовах виявлено по-різному. Наприклад, *по^атóm прїйди^ємо пови^єти^єраїє^ємо нòги на кри^єл'ц'і б'іл'а цєркви / а кри^єл'цò такє сáме / йак і зáраз булò / по^авити^єрали нòги / бáбушка тр'áпо^ачку захо^авала / по^анад'івáли ми че^єре^євіки і зайшли́ в цєркви //* (записано в с. Гришине Покровського району Донецької області від від Москаленко Надії Степанівни, 1934 р. н., освіта – 6 кл. школи, працювала в колгоспі).

До моментів, які, безперечно, потребують доопрацювання, належить використання спрощеної фонетичної транскрипції, яка в основному дозволила відобразити всі мовні особливості досліджуваних говірок, однак порушує принципи подачі діалектного матеріалу в загальномовній Хрестоматії українських говорів. У подальших виданнях збірників діалектних текстів українських говірок Донеччини вважаємо за доцільне послуговуватися загальноприйнятою в українському мовознавстві фонетичною транскрипцією, яку апробовано в «Атласі української мови» («Atlas ukrainської мову»), збірниках діалектних текстів «Говори української мови. Збірник текстів» («Новоу української мову»), «Говірки Чорнобильської зони. Тексти» («Novirky Chornobylskoi zony»), «Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів» («Novirky Cherkashchynu») та ін.

При доборі текстів було використано записи, які точно передають оригінальне мовлення носіїв східностепових говірок Донеччини; характеризуються різноманітною тематикою; з джерел відібрано ті уривки зв'язного мовлення, що найбільш насичені діалектними рисами.

Щодо змісту пропоновані тексти становлять розповіді інформантів переважно автобіографічного характеру, про соціалістичні перетворення, про голод 1933 р. та 1947 р., про особливості харчування, родинну й календарну обрядовість, бджільництво, ткацтво, народну медицину, будівництво тощо.

Отже, Хрестоматія містить евристично цінні діалектні матеріали, що відображають риси сучасного діалектного мовлення Донеччини, є зразком новостворених українських говірок, необхідних для дослідження української діалектної мови в цілому і є незаперечним аргументом не просто існування, а й активного функціонування в Донецькій області українських говірок. Завдяки Хрестоматії українських говірок Донеччини ще одна частина українського діалектного континууму, на сьогодні ще недостатньо опрацьована текстологічно, лексикографічно, лінгвографічно, буде представлена в українській діалектній текстологічній базі. Звичайно, це не завершальний етап текстологічного опрацювання українських говірок Донеччини загалом, а тільки початок. Надалі ще багато роботи з розшифрування та опрацювання всіх записів, що становлять діалектологічну фонотеку українських говірок Донеччини, їх упорядкування, збільшення текстової джерельної бази східностепових говірок, що дозволить проаналізувати не тільки генезу й сучасний стан обстежуваних говірок, а й напрямки їх розвитку. Крім того, яку б систему транскрипції не було обрано, яким би способом не фіксували діалектне мовлення, однак, як справедливо зауважує П. Ю. Гриценко, «звучання мови може передати тільки саме звучання, а найдосконаліша транскрипція відтворює лише *образ звучання*» («Novirky Chornobylskoi zony» 10). Тому цілком погоджуємося з думкою Г. Л. Аркушина (Arkushyn 6), що в майбутньому до кожного збірника текстів повинен бути доданий диск із магнітофонним записом розповідей, а

ще краще – відеозапис. Таким чином, найближчим часом плануємо здійснити перше видання Хрестоматії українських говірок Донеччини у вигляді збірника діалектних текстів, а надалі до збірників зв'язного діалектного мовлення додавати аудіозаписи та укласти фономапу східностепових говірок Донеччини.

References

- Arkushyn, Hryhorii. «Ukrainski dialektni teksty (do pytannia metodolohii)» *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky* (Filolohichni nauky. Movoznavstvo) 1 (2011): 3–8. Print.
- Atlas ukraïnskoi movy. T. 1–3. Kyiv. 1984–2001. Print.
- Martynova, Hanna, and Tetiana Shcherbyna, and Alla Taran. *Hovirky Cherkashchyny. Zbirnyk dialektnykh tekstiv (z dodatkom CD «Hovirky Cherkashchyny»)*. Cherkasy, 2013. Print.
- Hovirky Chornobylskoi zony. Teksty*. Kyiv: Dovira, 1996. Print.
- Hovory ukraïnskoi movy (zbirnyk tekstiv)*. Kyiv. Naukova dumka, 1977. Print.
- Hrymashevych, Halyna. «To taki podobny yezyk byl do ukraïnskoho» *Volyn-Zhytomyrshchyna* 17(2007): 186–189. Print.
- Hrytsenko, Pavlo. «Teksty yak dzherelo doslidzhennia chornobylskykh hovirok» *Hovirky Chornobylskoi zony. Teksty*. Kyiv: Dovira, 1996. 7–19. Print.
- Hrytsenko, Pavlo. *Dialektnyi fonofond yak dzherelo informatsii pro ukraïnsku movu*. Kyiv. 2004. 5–20. Print.
- Kabuzan, Volodymyr. *Zaselenye Novorosii v XVIII – pervoi polovynе XIX veka*. Moskva: Nauka, 1976. Print.
- Kushmet-Bodammer, Mariia. *Dialektolohichniy portret Donechchyny: kinets 2014 r. (silskohospodarska lekyyka)*. Ternopil: Krok, 2017. Print.
- Omelchenko, Zoia, and Nataliia Klymenko. *Materialy do slovnyka skhidnostepovykh ukraïnskykh hovirok*. Donetsk: DonNU, 2006. Print.
- Pirko, Vasyly. *Zaselennia Donechchyny u XVI–XVIII st. (korotkyi istorychnyi narys i uryvky z dzherel)*. Donetsk: Skhidnyi vydavnychy dim, 2003. Print.
- Skhidnostepovi ukraïnski hovirky*. Donetsk: DonDU, 1998. Print.
- Froliak, Liubov. «Typolohiia ukraïnskykh hovirok terytorii piznoho zaselennia (na materialy hovirok Donechchyny)» *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka: Filolohichni nauky*. 10.(1999): 99–104. Print.
- Froliak, Liubov. *Ukrainski skhidnostepovi hovirky Donechchyny*. Drohobych: Posvit, 2013. Print.
- Ukrainski hovirky pivdenno-zakhidnoho narichchia. Teksty*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2005. Print.
- Ukrainski skhidnoslobozhanski hovirky: suchasni dialektni teksty: navch. Posib. Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2011. Print.

Надійшла до редакції 22 березня 2018 року.

DIALECT TEXTS AS A SOURCE OF THE RESEARCH OF THE GENESIS AND THE MODERN STATE OF THE UKRAINIAN SUB-DIALECTS OF DONETSK REGION

Nataliya Klymenko

Language Training Department, Donetsk National Technical University, Pokrovsk, Ukraine

Abstract

Background: The successful development of dialectological research depends on the creation of such an empirical base that would adequately meet the requirements of contemporary research and reflect information from different dialectal zones of the entire Ukrainian dialect continuum. In recent years, the empirical basis of dialectology has been enriched by a large number of dialects of dialectal texts that reflect the dialectal transmission of all Ukrainian dialects. Eastern steppe dialects are still insufficiently represented in textual terms, so the importance of compiling the textbook of Ukrainian dialects of the Donetsk region is undeniable.

Purpose: The purpose of the article is to analyze the dialectal texts of the Book of Ukrainian dialects of the Donetsk region as an important source for studying the genesis and the current state of the newly created Eastern steppe sub-dialects.

Results: The article emphasizes the importance of recording, systematizing and publishing dialectal texts of the Eastern steppe dialects as an important source for studying the genesis and modern state of Ukrainian dialects in the Donetsk region. Various samples of coherent speech are presented, which give an idea of the most important features of the newly created Donetsk dialects at all structural levels in the form in which they have been preserved in the beginning of the XXI century and which form the basis of the Book of the Ukrainian sub-dialects of the Donetsk region. The peculiarities of the textual base of the Eastern steppe dialects, presented in the textbook, are analyzed.

Discussion: Despite activation in recording and publishing the Ukrainian dialectal texts the dialects of Donetsk region are still not manifested enough. Due to the Book of Ukrainian dialects of Donetsk region, another part of the Ukrainian dialect continuum, which is still insufficiently worked out in textual, lexicographical, linguistical aspect, will be presented in the Ukrainian dialectal textual base.

The value of the proposed texts is strengthened by the fact that there are the decoded records of almost destroyed or much damaged because of military actions East Ukrainian settlements which are on the line of collision, and also by the records of the dialects which are in the temporary occupied territories of Donetsk region.

Keywords: dialect, Eastern-Steppes dialects, Donetsk region sub-dialects, chrestomathy of dialects, transcription, dialectal texts, dialectal peculiarities.

Vitae

Nataliya Klymenko is Associate Professor of Language Training Department in Donetsk National Technical University. Her areas of research interests include Ukrainian Dialectology, lexicography, dialect textography, lexicology, semasiology, phonetics.

Correspondence: klymenko2010@gmail.com

Тамара Лук'янчук

УДК 801. 313

ОЗНАКИ ДЕНОТАТА ЯК МОТИВ НОМІНАЦІЇ СПІВВІДНОСНОЇ НАЗВИ (у межах Слобожанщини)

У статті проаналізовано особливості формування назв природних географічних об'єктів – річок, озер, балок, улоговин, ярів, які стали твірними для ойконімних лексем. Досліджуваний матеріал згруповано за лексико-семантичними ознаками, як внутрішніми, так і зовнішніми, покладеними в основу топонімної номінації, де для кожного класу вихідних топонімів існують свої принципи та способи назвотворення. Виявлено мотивувальні семи об'єкта номінації для кожного такого ряду.

Ключові слова: гідронім, ойконім, топонімна номінація, пейоратив, семантика.

Проблеми власних назв активно обговорюються в останні десятиліття. Вони аналізуються в різних аспектах – логічному, семіотичному, семасіологічному, соціолінгвістичному, лексикографічному та ін. (В. Д. Бондалетов, Л. А. Введенська, Т. В. Іванцова, Н. В. Подольська, О. В. Суперанская та ін.). Незважаючи на наукові твердження про наявність у власних імен значення, в конкретних ономастичних дослідженнях здійснюється розробка різних проблем ономастичної семантики: семантичних зв'язків між онімами, специфіки конотативного компонента ономастичної семантики, семантичних трансформацій при деонімізації та ін. Однак вивчення ономастичної лексики з погляду мотивації її творення на основі природних ознак детально не досліджувалося. Саме цій проблемі і присвячена наша стаття.

Виявлення різних ознак, як внутрішніх, так і зовнішніх, покладених в основу топонімної номінації на рівні назв природних географічних об'єктів, становить мету нашого дослідження. Крім того, ми ставимо завдання виявити, якими конкретними ознаками стосовно природного географічного об'єкта був зумовлений вибір саме такої топонімної моделі.

Номінація на рівні ономастичного класу лексики зумовлена чинниками різного порядку і «за своєю природою є позалінгвальним явищем» [1, с. 66]. Вона безпосередньо пов'язана з окремими принципами топонімного творення, які близькі до такого поняття, як *'ознака, покладена в основу становлення і функціонування топоніма'*.

Називаючи географічний об'єкт, номінатор цим самим індивідуалізує його та класифікує за певними властивостями, які в момент процесу найменування виділяють таку географічну одиницю серед інших природних реалій. Серед цілого комплексу першопричин називання має місце як основна властивість, так і супроводжувальні допоміжні ознаки.

Ті назви, в основі яких знаходяться географічні лексеми із розрізняльними ознаками, мали їх у найбільшій активності саме в процесі топонімотворення. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що в апелятивах із географічною семантикою вміщено набагато більше можливостей утворити назву поселення у зв'язку з абсолютною нерозповсюдженістю своїх зовнішніх властивостей.

Надаючи власну назву певному об'єктові, представники певного лінгвокультурного середовища, зазвичай, зосереджують свою увагу на її визначальних характеристиках, оскільки ойконіми як розрізняльні знаки самі по собі ніяких ознак відповідних об'єктів не передають. Ці характерні особливості в результаті топонімичної метонімії переносяться на населений пункт, а точніше – передається не сама ознака, а назва, мотивована нею. Наслідком такого процесу може бути «відносна негативність» [3, с. 38], яка регламентує появу ойконімних одиниць і не регламентує факту їхнього існування [2, с. 44]. Вона передбачає невідповідність ознак природних та штучних географічних одиниць. Саме ж контактне перенесення назви як особливості взаємодії різних видів топонімів є за своєю суттю вторинною опозицією в топонімії регіону. Найповніше в них реалізується номінаційна установка на відображення характерних рис поселення як складової частини природно-географічного середовища. У рамках топонімичної метонімії виділення населених пунктів здійснюється за зв'язком із назвою географічного об'єкта, суміжного з ним. Але природні об'єкти, на відміну від штучних, втягуються у процес номінації на основі своїх природних властивостей.

Для кожного класу вихідних топонімів існують свої принципи та способи номінації. Так, назви річок або реалії з позитивним чи негативним вираженням рельєфу мотивуються переважно статичними ознаками. Для гідронімів значущим є характер течії, колір та смак води, зв'язок із флорою та фауною, для оронімів –